

فصلنامه حقوق اداری (علمی - پژوهشی)

سال پنجم، شماره ۱۴، بهار ۱۳۹۷

بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه

سعید خانی والی‌زاده^۱ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۲۲

پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۰۵

چکیده

اصل کرامت انسانی یکی از اصول بنیادین بشر می‌باشد که در اکثر اسناد مهم جهانی و منطقه‌ای، از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر درج شده و به رسمیت شناخته شده که در این اسناد بر اهمیت این اصل و همچنین ضرورت رعایت آن تأکید گردیده است. اصل حقوق دفاعی نیز یکی از اصول بسیار مهمی است که به‌ویژه از قرن بیستم مورد توجه قرار گرفته است و نقش ویژه‌ای را در حمایت از حقوق و منافع شهروندانی بر عهده دارد که متأثر از تصمیمات مقامات اداری هستند. باید توجه داشت که اصل کرامت انسانی در حقوق اساسی نظام‌های حقوقی جمهوری اسلامی ایران و فرانسه پذیرفته شده است. در این مقاله تلاش می‌شود که ضمن بیان جایگاه اصول کرامت انسانی و حقوق دفاعی در حقوق اداری جمهوری اسلامی ایران و فرانسه، میزان ارتباط اصل کرامت انسانی و حقوق دفاعی در خصوص حمایت از حقوق اداره شونده‌گان نیز مشخص گردد.

واژگان کلیدی: کرامت انسانی، حقوق دفاعی، شورای دولتی، حقوق اداری.

۱. دانش آموخته‌ی دکترای حقوق عمومی، دانشگاه پاریس یک پانتئون - سوربن، فرانسه، مدرس دانشگاه (نویسنده مسئول):

Saeid.valizade@yahoo.fr

مقدمه

در ابتدا می‌توان عنوان داشت که به‌منظور حفاظت از حقوق انسانی^۱ افراد در برابر مقامات اداری، ناگزیر از شناختن اهمیت قابل توجه اصل حقوق دفاعی^۲ و نقش این اصل در اتخاذ تصمیمات اداری می‌باشیم. در عصر کنونی، با توجه به افزایش روزافزون فعالیت‌های ادارات عمومی و تأثیر ناگزیر این فعالیت‌ها بر افراد، کمیسر دولت فرانسه در نیمه‌ی قرن بیستم بر این حقیقت تأکید ورزیده که هم‌اکنون بیش از یک قرن است که ما مردمی، تحت حکومت ادارات هستیم (Wiener, 1975 : 27). از این پس، افزایش دخالت دولت و توسعه بیش از حد خدمات عمومی آن‌چنان قابل توجه می‌باشد که کمتر فعالیت انسانی را می‌توان یافت که قادر باشد از سیطره امپراتوری ادارات بگریزد (Bonnefous, 1958: 3; Rivero, 1986: 17). از سوی دیگر، از آنجایی که بازگشت به دولت حداقلی نیز ناممکن می‌باشد، «دولت مداخله‌گر»^۳ به منصفه ظهور رسیده و آزادی‌های افراد مورد تهدید قرار می‌گیرند (Grewe et Ruiz Fabri, 1995: 32).

بنابراین، در این قسمت بحث است که ضرورت برقراری تدابیر ویژه حمایتی، به‌منظور به حداقل رساندن زیان‌هایی که ممکن است از سوی تصمیمات اداری نامطلوب گریبان‌گیر افراد گردند، اهمیتی ویژه می‌یابد. باید عنوان داشت که یکی از اصول اصلی که امروزه به‌منظور حمایت از حقوق و منافع افراد در حقوق اداری مورد توجه قرار گرفته‌اند، اصل رعایت حقوق دفاعی افراد در برابر تصمیمات اداری می‌باشد؛ چرا که این‌گونه تصمیمات قادر هستند تا در بعضی اوقات، لطمه‌هایی جبران‌ناپذیر بر حقوق و منافع افراد وارد آورند.

از سوی دیگر، اصل رعایت کرامت انسانی به‌عنوان یکی از اصولی که از دیرباز مورد توجه علمای حقوق قرار داشته، نقشی ارزنده و بسیار قابل توجه را در رعایت حقوق انسانی شهروندان دنیای امروزین ایفا می‌کند. به‌همین دلیل بررسی ارتباط اصل رعایت کرامت انسانی و اصل رعایت حقوق دفاعی افراد در برابر تصمیمات مقامات اداری، حائز اهمیت می‌باشد.

1. Droits humains / Human rights
2. Les droits de la défense / Rights of defense
3. État interventionniste

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۳۳

در ایران و در پژوهش‌هایی که تاکنون انجام گرفته، توجه چندانی به نقش کرامت انسانی و در راستای رعایت حقوق دفاعی شهروندان در برابر مأموران اداری و اهمیت آن، صورت نگرفته و اغلب پژوهش‌های انجام شده تنها به اهمیت رعایت حقوق دفاعی افراد و یا میزان رعایت آنها در نظام حقوق اداری پرداخته و یا این که مبنای این اصل را عدالت آیینی در نظر گرفته‌اند (رضایی زاده و عطریان، ۱۳۹۳؛ رضایی زاده و درویشوند، ۱۳۹۳). بنابراین در این پژوهش تلاش می‌گردد تا با استفاده از روش کتابخانه‌ای و منابع موجود به سؤال اصلی نوشتار حاضر، یعنی چگونگی ارتباط میان رعایت کرامت انسانی و حقوق دفاعی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه پاسخ دهیم و در این رهگذر به این سؤالات هم بپردازیم که کرامت انسانی در حقوق ایران و فرانسه چه مفهومی دارد؟ کرامت انسانی در حقوق اساسی ایران و فرانسه چه جایگاهی را در اختیار دارند؟ جایگاه کرامت انسانی در حقوق اداری ایران و فرانسه چه می‌باشد؟ اصل حقوق دفاعی در حقوق اداری ایران و فرانسه چه جایگاهی را در اختیار دارند؟ و این که آیا اصول حقوق دفاعی و کرامت انسانی در آرای دیوان عدالت اداری ایران و شورای دولتی فرانسه مورد توجه قرار گرفته‌اند؟

در نوشتار حاضر و در بخش نخست، به بررسی مختصر مفهوم کرامت انسانی در حقوق ایران و فرانسه پرداخته شده است. در قسمت بعد، به جایگاه حقوق دفاعی در حقوق اداری ایران و فرانسه اشاره می‌شود و در پایان، ارتباط این دو اصل مهم بررسی خواهند گردید.

۱. کرامت انسانی^۱ به عنوان مبنای حقوق انسانی

ذکر این نکته دارای اهمیت می‌باشد که رعایت حقوق دفاعی با رعایت شخصیت انسانی فرد پیوندی عمیق دارد. باید توجه داشت که اصل رعایت کرامت انسانی مفهومی است عمیقاً متافیزیکی، اخلاقی و همچنین فلسفی و مذهبی. چنان که موتو^۲ در نوشتار خود با عنوان «کرامت انسانی در حقوق» بیان داشته است که دیگر این امکان وجود ندارد تا مسأله کرامت، خارج از حوزه حقوق قرار بگیرد. از این به بعد باید این‌گونه عنوان داشت که کرامت از یک سو به وسیله حقوق^۳ دریافت شده و پذیرفته

1. Dignité humaine / Human dignity

2. Moutouh

3. Droit / Law

شده است و از سوی دیگر، بررسی کرامت بدون در نظر گرفتن حقوق و بررسی حقوق بدون رعایت الزامی کرامت انسانی، در حقیقت ناممکن می‌باشد (Moutouh, 1999: 163-166). در اینجا می‌توان به این مسأله اشاره داشت که در میان صاحب‌نظران، در مورد کرامت اختلاف نظر وجود دارد. به نظر برخی، کرامت یک حق ساده شخصی^۱ است که به فرد تعلق دارد، در حالی که به نظر برخی دیگر کرامت فراتر از این‌گونه از تعاریف قرار دارد. از نظر این دسته، هرچند میان حقوق و کرامت هیچ تفاوتی از نظر درجه وجود ندارد؛ اما این دو از نظر ماهیت متفاوتند (de Villiers et Le Divellec, 2013: 125-126). در واقع، می‌توان با توجه به نظر برخی نویسندگان^۲ عنوان داشت که کرامت ستونی را تشکیل می‌دهد که بر پایه آن، فلسفه حقوق بشر بنا نهاده می‌شود که خود اصلی است فراساسی^۳. در این قسمت بحث مناسب است تا به این نکته اشاره گردد که از آنجایی که کرامت به-صراحت در هیچ متن مرتبط با قانون اساسی فرانسه ذکر نشده (Mathieu, 1996: 282)، این اصل زمان بسیاری را صرف تبلور خود کرده و معلق باقی مانده است (Saint-James, 1997: 61).

در حقیقت رعایت کرامت انسانی آن‌چنان دارای اهمیت می‌باشد که به‌طور قطع به‌عنوان پایه اساسی بسیاری از حقوق انسانی در نظر گرفته می‌شود. از آنجایی که این اصل در اعلامیه‌ها و معاهدات بین‌المللی متعددی نیز ذکر شده است؛ در حال حاضر کرامت انسانی علاوه بر این که به عنوان یک حق یا مجموعه‌ای از حق‌های جدایی‌ناپذیر در نظر گرفته شده، به‌عنوان یک ستون و پایه حقوق بشر در نظر گرفته شده و توسعه پایدار هر جامعه‌ای، رعایت آن را طلب می‌نماید؛ در غیر این صورت، ارزش‌هایی همانند آزادی و برابری، دیگر به اندازه کافی دارای مفهوم نبوده و رنگ خواهند باخت (حبیب‌زاده و رحیمی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۵۲ به بعد). اهمیت اصل کرامت تا بدان‌جا می‌باشد که در نظر برخی، این اصل در کنار «آزادی توأم با مسئولیت افراد ملت در برابر خداوند» به‌عنوان شرط ادامه حیات نظام جمهوری اسلامی در نظر گرفته شده است (هاشمی، ۱۳۸۲: ۱۰۴). به‌عبارت دیگر، اعتقاد به این اصل به‌طور حتم یکی از مهم‌ترین تضمیناتی است که لازمه حفظ مشروعیت نظام جمهوری

1. Subjectif

2. (Mathieu, 1996: 285 ; Rials, 1986: 57 ; Mathieu, 1995: 12 ; Cornavin, 1985: 100)

3. Supraconstitutionnel

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۳۵

اسلامی ایران می‌باشد. بعد از اشاره‌ای مختصر به مفهوم کرامت انسانی، در قسمت بعد به بررسی جایگاه کرامت انسانی در حقوق اساسی ایران و سپس در حقوق اساسی فرانسه می‌پردازیم. در ادامه نیز به بررسی کرامت انسانی در حقوق اداری ایران و فرانسه و جایگاه آن در آرای دیوان عدالت اداری ایران و شورای دولتی فرانسه می‌پردازیم.

۱-۱. جایگاه کرامت انسانی در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران

در نظام حقوق جمهوری اسلامی ایران، مفهوم کرامت و همچنین ضرورت رعایت حقوق انسانی از موضوعات بسیار مهمی هستند که در ارتباط با عدالت، آزادی و توجه به حقوق و آزادی‌های اساسی افراد مطرح می‌باشند.^۱

باید توجه داشت که این مفاهیم در برخی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران^۲ (مؤذن زادگان، ۱۳۷۷: ۱۳۲) و همچنین در مقدمه آن ذکر گردیده‌اند.^۳

۱. همان طور که دکتر قاری سید فاطمی بیان می‌دارند: مطابق با فلسفه کانت، کرامت به‌عنوان پایه و اساس حقوق و آزادی‌ها و در چارچوب یک قرارداد پایه‌گذاری شده بر انتخاب انسان دانا و انتخابگر، توصیف گردیده است (قاری سید فاطمی، ۱۳۸۲: ۱۰۷). در این خصوص این تعبیر کانت قابل توجه می‌باشد: «آن‌چنان رفتار کن که همراه انسانیت باشد، آن‌گونه که با هر فرد دیگری همانند خود رفتار کنی». در همین ارتباط و در خصوص مفهوم کرامت در فلسفه اسلامی (ر.ک: کمیته علمی همایش، ۱۳۸۶: بهشتی و باهنر، ۱۳۸۵).

۲. اصل دوم: «جمهوری اسلامی، نظامی است بر پایه ایمان به: (...) ع کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا (...)» اصل سوم: «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به‌اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای امور زیر به‌کار برد: (...) ۲. بالا بردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر. ۸. مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش. ۹. رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی. ۱۰. ایجاد نظام اداری صحیح و حذف تشکیلات غیر ضرور. ۱۴. تأمین حقوق همه جانبه افراد از زن و مرد و ایجاد امنیت قضایی عادلانه برای همه و تساوی عموم در برابر قانون.» اصل بیستم: «همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند.» اصل بیست و دوم: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.»

۳. ذکر این نکته قابل اهمیت می‌باشد که مفهوم کرامت علاوه بر اصول مذکور در قانون اساسی، به‌خوبی در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز مورد توجه قرار گرفته است: «پیروی از اصول چنین قانونی که آزادی و کرامت انبای بشر را سرلوحه اهداف خود دانسته و راه رشد و تکامل انسان را می‌گشاید بر عهده همگان است». در حقیقت، با توجه به ذکر کرامت انسانی در مقدمه، از یک سو به‌منظور ارزش‌گذاری سایر اصول مقرر در متن قانون اساسی بوده و از سوی دیگر،

برای نمونه، اصل دوم قانون اساسی در بیان مبانی و زیرساخت‌های نظام حکومتی جدید جمهوری اسلامی، شش مبنا را بیان داشته و در مبنای ششم به صراحت بر کرامت انسانی تأکید ورزیده (مهرپور، ۱۳۸۵: ۲۸) و در نتیجه، این اصل همچون شرطی لازم برای تکوین نظام جمهوری اسلامی (هاشمی، ۱۳۸۲: ۱۰۳) و مبنای حاکمیت نظام (حبیب‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۲۴) در نظر گرفته شده است.

با توجه به مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی می‌تواند این‌گونه عنوان گردد که ذکر کرامت انسانی در میان مبانی نظام جمهوری اسلامی ایران، تنها متأثر از مباحث بین‌المللی موجود در زمینه حقوق بشر و در منشور ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق‌های بین‌المللی حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نمی‌باشد (مهرپور، ۱۳۸۵: ۲۹). در واقع با این دیدگاه که نگاه قوه مؤسس به لزوم حمایت از حقوق ملت، با در نظر گرفتن اهمیت رعایت کرامت انسانی بوده است؛ در نتیجه، اصول بسیاری به‌خصوص در فصل حقوق ملت می‌توان برشمرد.^۱ البته به‌نظر

به‌منظور تبیین و روشن‌سازی جایگاه کرامت انسانی در نظام حقوقی ایران می‌باشد. بنابراین، کرامت انسانی به‌عنوان طریقی برای دستیابی به تمامی اهداف مقرر در قانون اساسی بررسی می‌گردد. این امر بیانگر این حقیقت می‌باشد که دیگر هیچ هدف و همچنین منفعتی بالاتر از کرامت انسانی نمی‌باشد. به‌عبارت دیگر، نمی‌توان کرامت انسانی را در راه دستیابی به منافع دیگر فدا نمود. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران علاجی است ناگزیر به‌منظور عینیت بخشیدن به آزادی‌ها و کرامت ایرانیان؛ بنابراین قانون اساسی تعهدی تعیین‌کننده برای تمامی افراد و به‌خصوص قوه مقننه می‌باشد تا با ایجاد شرایط لازم، از یک سو عدالت، آزادی، برابری، برادری و پیشرفت توأمان فرد و اجتماع از طریق رعایت کرامت انسانی، و از سوی دیگر مقتضیات آن و نتایج آن تحقق یابند (حبیب‌زاده و رحیمی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۶۱).

همچنین، بررسی مشروح مذاکرات خبرگان قانون اساسی نیز تأیید کننده این موارد می‌باشد. آیت الله بهشتی به‌عنوان یکی از تئوریسین‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در مقام دفاع از پیشنهاد قرار دادن اصل کرامت به‌عنوان اصلی حقوقی در قانون اساسی برآمده بود. در نظر مدافعان این اصل، هنگامی که جمهوری اسلامی به کرامت و ارزش‌های انسانی توجه می‌ورزد، قانونگذار نیز موظف به رعایت کرامت انسانی می‌باشد (صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴: ۲۰۸-۲۰۷). در حقیقت، این امر بیانگر این مسأله می‌باشد که کرامت انسانی یک اصل پایه‌ای برای دستیابی به حقوق و منافع تمام اقشار ملت و به دور از تبعیضات ناروا و بدون توجه به هرگونه وابستگی قومی و مذهبی آنها می‌باشد.

این نکته نیز قابل ذکر می‌باشد که ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران، دکتر حسن روحانی در ابتدای اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۵ فرمودند: «اولین وظیفه ما در قبال مردم، احترام به شخصیت و جایگاه و کرامت مردم است. کرامت انسانی را خدا به انسان‌ها داده و این کرامت مقدم بر دین است. کرامت همه باید حفظ شود.»

۱. بنگریه به اصول ۱۹، ۲۳، ۲۸، ۳۰، ۳۲، ۳۴، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹ و ۴۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۳۷

برخی، در این مفهوم تناقضاتی نیز به چشم می‌خورد (حبیب زاده و رحیمی نژاد، ۱۳۸۷: ۵۱ به بعد). باید توجه داشت که با در نظر گرفتن اینکه حمایت کامل از حقوق بنیادین افراد، رعایت کرامت انسانی آنها را هم در بر می‌گیرد، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران علاوه بر اینکه حقوق افراد را به‌خصوص در فصل حقوق ملت پیش‌بینی کرده، حمایت خود را نیز اعلام داشته است. در ارتباط با حقوق بنیادینی که تضمین‌گر حقوق فردی و اجتماعی افراد می‌باشند، لازم به یادآوری است که اداره‌شوندگان نیز در برابر اداره و در دادرسی‌هایی که علیه آنها آغاز گردیده، از حقوق دفاعی برخوردار می‌باشند (مؤذن زادگان، ۱۳۷۷: ۱۳۲).

۲-۱. رعایت کرامت انسانی در حقوق اساسی فرانسه

در فرانسه، شورای قانون اساسی در تصمیم خود در تاریخ ۲۷ ژوئیه ۱۹۹۴ و در مورد پرونده بیواتیک^۱، اصل کرامت انسانی را به‌صراحت به‌رسمیت شناخته است. باید توجه داشت که این اصل به‌عنوان یک «اصل مطلق»^۲ (Mathieu, 1995: 211) که بر مبانی مقدمه قانون اساسی ۱۹۴۶^۳ تکیه می‌ورزد، در نظر گرفته شده است. شورای قانون اساسی فرانسه در این تصمیم از مقدمه قانون اساسی چنین استنتاج نموده که «حفظ کرامت فرد انسانی در برابر هر شکلی از انقیاد و زیان، یک اصل دارای ارزش قانون اساسی می‌باشد». با توجه به اصل مبتنی بر قانون اساسی^۴ کرامت، شورای قانون اساسی در تصمیم خود در تاریخ ۱۹ ژانویه ۱۹۹۵ این‌گونه ارزیابی نموده که در این اصل، یک غایت و هدف دارای ارزش قانون اساسی وجود داشته است. در همین رابطه تصمیم شورای قانون اساسی در تاریخ ۲۲ ژانویه ۱۹۹۹ نیز قابل اشاره می‌باشد (ر.ک: Mathieu, 1996: 283, 285). در

---

1. Bioéthique

2. Principe absolu

۳. بخشی از مقدمه قانون اساسی ۱۹۴۶ فرانسه: «در فردای پیروزی به‌دست آمده به‌وسیله مردم آزاد بر رژیم‌هایی که بر انقیاد و تخریب فرد انسانی کوشیده‌اند، ملت فرانسه بار دیگر اعلام می‌دارد که هر موجود انسانی ... دارای حقوقی جدایی‌ناپذیر و مقدس می‌باشد».

4. Principe constitutionnel

دهه اخیر نیز، رعایت این اصل در تصمیم شورای قانون اساسی در تاریخ ۳۰ ژوئیه ۲۰۱۰ و در مورد پرونده تحت نظر^۱ مورد توجه قرار گرفته است^۲ (Cassia, 2016: 98).

۳-۱. جایگاه کرامت انسانی در حقوق اداری ایران

در هر صورت، باید توجه داشت که در میان قوانین و مقررات مربوط به حوزه حقوق اداری، بسیاری از مواد قانونی به ذکر اهمیت کرامت انسانی پرداخته‌اند. برای نمونه، سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۷^۳، قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب هشتم مهرماه ۱۳۸۶^۴، سیاست‌های کلی نظام اداری ابلاغ شده توسط مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۹^۵ و ۱۰ برنامه تحول نظام اداری مصوب ۱۳۸۹^۶ قابل ذکر می‌باشند.

1. Garde à vue

۲. در تصمیم مزبور، شورای قانون اساسی اعلام داشته که قواعد حاکم بر یک تصمیم مبنی بر تحت نظر قرار دادن یک فرد، جز در قضایای مربوط به مواد مخدر، جرایم سازمان یافته و تروریسم، مطابق با قانون اساسی نمی‌باشند. این قواعد به یک افسر پلیس قضایی (ژاندارم یا کارمند پلیس) اجازه می‌دهند تا در چهارچوب یک تحقیق و به مدت ۲۴ ساعت که قابل تمدید هم می‌باشد، شخصی را که علیه وی دلایلی مبنی بر این ظن وجود دارد که تخلفی را انجام داده و یا اینکه سعی نموده انجام دهد را بازداشت نماید.

۳. بند ۱۴: «اصلاح نظام اداری و قضایی در جهت: افزایش تحرک و کارایی، بهبود خدمت‌رسانی به مردم، تأمین کرامت و معیشت کارکنان، (...).»

۴. ماده ۳۶: «دستگاه‌های اجرایی موظفند فرآیندهای مورد عمل و روش‌های انجام کار خود را با هدف افزایش بهره‌وری نیروی انسانی و کارآمدی فعالیت‌ها نظیر: سرعت، دقت، هزینه، کیفیت، سلامت و صحت امور و تأمین رضایت و کرامت مردم و بر اساس دستورالعمل سازمان تهیه و به‌مورد اجراء گذارند (...).»

ماده ۱۱۴: «به‌منظور ایجاد تحول در نظام اداری کشور در ابعاد، نقش و اندازه دولت، ساختار تشکیلاتی و نظام‌های استخدامی، مدیریت منابع انسانی، روش‌های انجام کار و فناوری اداری و ارتقاء و حفظ کرامت مردم و نیل به نظام اداری و مدیریتی کارا، بهره‌ور و ارزش افزا، پاسخگو، شفاف و عاری از فساد و تبعیض، اثربخش، نتیجه‌گرا و مردم‌سالار، شورای عالی اداری با ترکیب و اختیارات زیر تشکیل می‌گردد.»

۵. «۱. نهادینه‌سازی فرهنگ سازمانی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و کرامت انسانی و ارج نهادن به سرمایه‌های انسانی و اجتماعی؛ (...). ۸ حفظ کرامت و عزت و تأمین معیشت بازنشستگان و مستمری بگیران و بهره‌گیری از نظرات و تجارب مفید آنها؛ (...). ۲۰. قانون‌گرایی، اشاعه فرهنگ مسئولیت‌پذیری اداری و اجتماعی، پاسخ‌گویی و تکریم ارباب رجوع و شهروندان و اجتناب از برخورد سلیقه‌ای و فردی در کلیه فعالیت‌ها.»

۶. «۶ سلامت اداری : ۱- تقویت قانون‌گرایی و پاسخگویی یکسان به عموم مراجعین و تکریم آن‌ها. «

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۳۹

بدون تردید یکی از مهم‌ترین قوانینی که در این مورد تصویب شده، سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی می‌باشد که در سال ۱۳۸۲ از سوی مقام معظم رهبری ابلاغ گردیده است. مطابق این سند که یکی از اسناد بالادستی بسیار مهم در سلسله مراتب نظام حقوقی ایران می‌باشد، «جامعه ایرانی در افق این چشم‌انداز بیست ساله چنین ویژگی‌هایی خواهد داشت: توسعه‌یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود و متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر: مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مند از امنیت اجتماعی و قضایی.»

با توجه به اهمیت اصل کرامت انسانی، نمی‌توان از تأثیرات قابل توجه یکی از مصوبات موجود در حقوق اداری ایران چشم‌پوشی نمود. مصوبه «طرح تکریم مردم و جلب رضایت ارباب رجوع در نظام اداری» که توسط شورای عالی اداری در ۲۵ فروردین سال ۱۳۸۱ به تصویب رسیده، در بر گیرنده نکات ارزنده‌ای در خصوص بحث حاضر می‌باشد؛ چرا که این مصوبه به شکل مستقیم در مورد اصل کرامت افراد تصویب شده است و در خصوص حقوق آنها و روابط میان اداره و افراد بحث می‌کند. در هر حال و با وجود نواقصی که در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران به چشم می‌خورد، آنچه غیرقابل بحث است، تصویب این مصوبه و صرف لزوم پرداختن به بحث کرامت اداره‌شوندگان توسط مقامات عالی‌رتبه اداری می‌باشد که اهمیت لزوم رعایت کرامت شهروندان را در حقوق اداری ایران بیش از پیش عیان می‌سازد. در نتیجه، آنچه بدیهی به نظر می‌رسد این است که به تدریج، چنین مصوبه‌ای به پویایی و پیشرفت ادارات عمومی منجر خواهد گردید.^۱ همچنین این نکته قابل توجه می‌باشد که برخی از حقوق دانان نیز با در نظر گرفتن جایگاه والای کرامت انسانی، بر لزوم رعایت کرامت افراد و نقش آن در اجرای حقوق بنیادین^۲ افراد تأکید ورزیده‌اند (بابایی‌مهر، ۱۳۹۳: ۱۳۹؛ هداوند، آقایی طوق، ۱۳۸۹: ۲۵۰-۲۴۹؛ کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۳۳۴).

۱. ماده ۴: «دستگاه‌های مشمول این مصوبه موظفند نسبت به تهیه و تدوین منشور اخلاقی سازمان متبوع مشتمل بر موارد ذیل با توجه به مبانی اعتقادی و اخلاقی برای تثبیت رفتارهای مناسب شغلی مورد انتظار جهت ارج نهادن و احترام به مردم اقدام نمایند: (...).»

2. Droits fondamentaux / Fundamental rights

۴-۱. جایگاه کرامت انسانی در آرای دیوان عدالت اداری

با وجود توجه بسیار قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به اصل کرامت انسانی، شاهد آن هستیم که دیوان عدالت اداری در آرای صادره خود به صراحت و به طور دقیق به این اصل اشاره نکرده است. با این وجود و با مطالعه عمیق تر آرای صادره در دیوان عدالت اداری درمی یابیم که نشانه هایی مبنی بر رعایت ضمنی این اصل، در ضمن به کارگیری اصول قانون اساسی دربرگیرنده اصل کرامت انسانی، به چشم می خوردند. برای نمونه می توان به دادنامه ۴۳۵ در تاریخ ۲۸ دی ماه ۱۳۸۲ و در خصوص ابطال بند ۴ ماده ۱۶۹ آیین نامه اجرایی سازمان زندانها، مصوب ۲۶ تیرماه ۱۳۸۰ قوه قضائیه اشاره کرد، که طی آن هیأت عمومی دیوان عدالت اداری به طور ضمنی بر لزوم رعایت اصل کرامت انسانی تأکید نموده است.^۱ در همین رابطه، دادنامه ۵۳۵ به تاریخ اول اسفند ماه ۱۳۹۰ در خصوص ابطال بند یک مصوبه شماره ۱۳۸۴/۱۰/۱۴-۳۰۵/م/۵۸۸۱ جلسه کمیسیون بررسی مسائل سیاسی اجتماعی استانداری مرکزی و نامه شماره ۱۸۹/م-۱۳۸۴/۱۰/۲۴ اداره تعاون روستایی استان مرکزی^۲

۱. رأی هیأت عمومی: «طبق اصل ۳۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حکم به مجازات و اجرای آن باید تنها از طریق دادگاه صالح و به موجب قانون باشد و به صراحت اصل ۳۹ قانون مزبور هتک حرمت و حیثیت محکومان به زندان به هر صورت ممنوع و مستوجب مجازات اعلام گردیده است و حکم مقرر در ماده ۵۷۹ قانون مجازات اسلامی نیز مفهم عدم جواز اعمال مجازات مقرر درباره محکومان بنحو سخت تر از حد متعارف است. نظر به اینکه از طرف مقنن حکمی در باب مجازات حبس به صورت انفرادی انشاء نشده و اجرای آن که موجب محرومیت زندانی از مجالست و گفتگو با سایر زندانیان و تألمات روحی و تبعات ناموزن ناشی از آن است، از مصادیق بارز شدت عمل در نحوه و کیفیت اجرای مجازات حبس می باشد، (...).»

۲. رأی هیأت عمومی: «نظر به این که مطابق مفاد اصول بیستم و بیست و دوم قانون اساسی، همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان و در حمایت از قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند و حیثیت و جان و مال و حقوق و مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند و مطابق ماده ۷۲۸ قانون مجازات اسلامی، در صورت وقوع جرم قاضی دادگاه می تواند با ملاحظه خصوصیات جرم، مجرم و دفعات ارتکاب جرم در موقع صدور حکم در صورت لزوم از مجازات های تکمیلی از قبیل قطع موقت خدمات عمومی استفاده کند؛ بنابراین اطلاق بند یک مصوبه هفتمین جلسه کمیسیون بررسی مسائل سیاسی، اجتماعی استانداری استان مرکزی که متضمن ایجاد محدودیت در ارائه هر گونه خدمات به زارعان روستای مرزبجران می باشد مغایر قانون و خارج از حدود اختیارات کمیسیون موصوف است (...).»

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۴۱

و دادنامه ۴۴۱ به تاریخ ۸ مهرماه ۱۳۹۲ و در خصوص ابطال بندهای ۲، ۳ و ۵ صورت جلسه شماره ۴۱/۸۴۷۳/د استانداری تهران^۱ قابل اشاره می‌باشند.

۱-۵. رعایت اصل کرامت در آرای شورای دولتی فرانسه

یک سال بعد از رأی شورای قانون اساسی در پرونده بیواتیک، شورای دولتی نیز در رأی خود در تاریخ ۲۷ اکتبر ۱۹۹۵ بر رعایت اصل کرامت تأکید می‌ورزد. قابل ذکر است که این رأی در خصوص بازی غیرانسانی «پرتاب فرد کوتوله»^۲ که توسط شهردار مرسان سور آرژ^۳ ممنوع گشته بود، صادر گردیده است.^۴ در همین خصوص رأی شورای دولتی فرانسه در تاریخ ۲۲ دسامبر ۲۰۱۲ در مورد پرونده بخش فرانسوی نظارت بین‌المللی زندانها^۵ و همچنین رأی ۵ نوامبر ۲۰۱۴ در خصوص پرونده کارلتی^۶ مورد توجه می‌باشد (Cassia, 2016: 98 ; Saint-James, 1997: 61).

۲. ضرورت رعایت حقوق دفاعی اداره شوندهگان

باید به این نکته توجه داشت که در حقوق عمومی، ادارات عمومی از نوعی اقتدار عمومی بهره می‌برد و در واقع اداره تصمیم می‌گیرد و اداره شونده تابع این تصمیم می‌باشد (زولر، ۱۳۸۹: ۲۴۷). پس با توجه به این مطلب، ضرورت الزام مقامات اداری به رعایت اصول حمایتی در مورد افراد، اهمیتی دو

۱. رأی هیأت عمومی: «مطابق بند ۹ اصل ۳ قانون اساسی، دولت جمهوری اسلامی ایران موظف به رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه‌های مادی و معنوی است و به‌موجب اصل ۲۲ قانون اساسی؛ حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است؛ مگر در مواردی که قانون تجویز کند (...). نظر به این که بندهای ۲ و ۳ و ۵ (... سبب تعرض به حقوق اشخاص و تبعیض ناروا و محدودیت بخش خصوصی در برخورداری از حقوق اجتماعی شده است، خلاف قانون تشخیص می‌شود (...).»

2. Lancer de nain

3. Commune de Morsang-sur-Orge

۴. در این قضیه، صاحب یک دیسکوتک در اسون که در حومه‌ی پاریس واقع گردیده به‌منظور جلب مشتری بیشتر، بازی پرتاب فرد کوتوله را به راه می‌اندازد که طبق این بازی که ریشه‌ای آمریکایی یا استرالیایی دارد، هر کسی که بتواند کوتوله را در فاصله‌ای دورتر و بر روی تشک‌های قرار داده شده پرتاب نماید، برنده می‌شود.

5. Section française de l'observation internationale des prisons

6. Carletti

چندان می‌یابد. یکی از این اصول حمایتی، اصل رعایت حقوق دفاعی می‌باشد که در این قسمت به اختصار به مفهوم و اهمیت آن در حقوق اداری ایران و سپس در فرانسه می‌پردازیم.

۱-۲. اصل حقوق دفاعی در حقوق اداری ایران

در نظام حقوقی ایران، ضرورت رعایت حقوق دفاعی برای نخستین بار در دادرسی‌های کیفری و مدنی در نظر گرفته شده و طبق آن افراد قادر گردیدند که در طی این دادرسی‌ها از حقوق خود دفاع نمایند. در واقع در ابتدای قرن بیستم بود که حقوق شکلی و به تبع آن اصل حقوق دفاعی در میان اصول حقوقی نظام حقوقی ایران جای گرفتند. مطابق نظر برخی حقوق دانان، دفاع حقی طبیعی، کاملاً مجاز، ضروری و بدیهی در خصوص رعایت حقوق افراد بوده و منطقی نیست که افراد را از این حق طبیعی محروم داشت (گلدوزیان، ۱۳۷۱: ۴۰). اگرچه اصل حقوق دفاعی مترادف با اصل تناظر به نظر می‌رسد، به نظر برخی حقوق دانان اصل حقوق دفاعی دارای دامنه وسیع‌تری می‌باشد (شمس، ۱۳۸۱: ۶۱). پس با توجه به منشأ و مبانی رعایت اصل حقوق دفاعی، ضرورت رعایت این اصل در تمامی مراجع قضایی و اداری مسلم می‌باشد (شمس، ۱۳۸۱: ۶۸).

امروزه اصل حقوق دفاعی در حقوق اداری مواردی را دربرمی‌گیرد: ضرورت شنیده شدن نظریات فرد، لزوم مستدل بودن تصمیمات اداری و امکان دسترسی به اسناد اداری. در همین راستا، برای آنکه تصمیم اداری علاوه بر اتخاذ در راستای هدف اداره، همچنین بتواند از مشروعیت نیز برخوردار باشد، لازم است که اداره‌شوندگان از حقوق دفاعی خود برخوردار باشند. بدین ترتیب امکان بررسی توأمان کیفیت تصمیمات اداری و چگونگی اعمال اختیارات اعطا شده به مقامات اداری میسر خواهد گردید (رستمی و رنجبر، ۱۳۹۳: ۱۱۷-۱۱۶). امروزه با مطالعه قوانین و مقررات مرتبط با حوزه حقوق اداری مشخص می‌گردد که در موارد بسیاری، اصول مرتبط با حقوق دفاعی مورد توجه قانونگذار ایرانی قرار گرفته‌اند.

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۴۳

برای نمونه، ماده ۲۳۸ قانون مالیات‌های مستقیم^۱، ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرایی قانون رسیدگی به تخلفات اداری^۲ تبصره ۱ ماده ۱۹ دستورالعمل رسیدگی به تخلفات اداری^۳ ۱۳۷۸ و ماده ۱۳ قانون مطبوعات^۴ ۱۳۶۴ قابل اشاره می‌باشند. از سوی دیگر، دیوان عدالت اداری نیز در آرای خود بر لزوم رعایت اصل حقوق دفاعی تأکید کرده است. در این خصوص رأی وحدت رویه شماره ۱۱۹ دیوان عدالت اداری در تاریخ ۲۴ اسفند ۱۳۶۸ قابل ذکر می‌باشد.^۵

۱. «در مواردی که برگ تشخیص مالیات صادر و به مؤدی ابلاغ می‌شود، چنانچه مؤدی نسبت به آن معترض باشد می‌تواند ظرف سی روز از تاریخ ابلاغ شخصاً یا به‌وسیله وکیل تام‌الاختیار خود به اداره امور مالیاتی مراجعه و با ارائه دلایل و اسناد و مدارک کتباً تقاضای رسیدگی مجدد نماید. مسئول مربوط موظف است پس از ثبت درخواست مؤدی در دفتر مربوط و ظرف مهلتی که بیش از سی روز از تاریخ مراجعه نباشد به موضوع رسیدگی و در صورتی که دلایل و اسناد و مدارک ابراز شده را برای رد مندرجات برگ تشخیص کافی دانست، آن را رد و مراتب را ظهر برگ تشخیص درج و امضا نماید و در صورتی که دلایل و اسناد و مدارک ابرازی را مؤثر در تعدیل درآمد تشخیص دهد و نظر او مورد قبول مؤدی قرار گیرد، مراتب ظهر برگ تشخیص منعکس و به امضای مسئول و مؤدی خواهد رسید و هرگاه دلایل و اسناد و مدارک ابرازی مؤدی را برای رد برگ تشخیص یا تعدیل درآمد مؤثر تشخیص ندهد، باید مراتب را مستنداً در ظهر برگ تشخیص منعکس و پرونده امر را برای رسیدگی به هیأت حل اختلاف ارجاع نماید.»

۲. ماده ۱۸: «متهم می‌تواند پس از اطلاع از موارد اتهام و در مهلت تعیین شده از سوی هیأت، جواب کتبی و مدارکی را که در دفاع از خود دارد به هیأت تسلیم نماید، در غیر این صورت، هیأت می‌تواند به موارد اتهام رسیدگی و رأی لازم را صادر کند. تبصره - کارمند متهم می‌تواند به‌منظور ارائه مدارک دفاعی خود از هیأت مربوط، تقاضای تمدید مهلت کند. در این مورد، اتخاذ تصمیم با هیأت مربوط است و در هر حال مدت تمدید از ۵ روز نباید تجاوز کند.»

۳. تبصره ۱: «هیأت رسیدگی‌کننده در صورت تقاضای کارمند یا نماینده او (با در دست داشتن وکالت‌نامه از دفتر اسناد رسمی) باید مدارک لازم را در اختیار وی قرار دهد.»

۴. ماده ۱۳: «هیأت نظارت مکلف است ظرف مدت سه ماه از تاریخ دریافت تقاضا جهت امتیاز به یک نشریه درباره صلاحیت متقاضی و مدیر مسئول با رعایت شرایط مقرر در این قانون رسیدگی‌های لازم را انجام داده و مراتب رد یا قبول تقاضا را با ذکر دلایل و شواهد جهت اجراء به وزیر ارشاد گزارش نماید، و وزارت ارشاد اسلامی موظف است حداکثر ظرف دو ماه از تاریخ موافقت هیأت نظارت برای متقاضی پروانه انتشار صادر کند.»

۵. رأی وحدت رویه: «آرای صادره از هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری علی‌القاعده باید مبتنی بر دلایل متقن و معتبر و ضوابط شرعی و قانونی باشد و صدور رأی بدون رعایت قاعده فوق‌الذکر که از اصول بدیهی داوری می‌باشد موافق مقررات و موازین قانونی نیست.»

۲-۲. اصل حقوق دفاعی در حقوق اداری فرانسه

در حقوق اداری فرانسه نخستین تحول عظیم در زمینه شناخت حقوق دفاعی برای اداره‌شوندگان، در سال‌های پایانی نیمه اول قرن بیستم روی داد. شورای دولتی در رأی خود در تاریخ ۵ می ۱۹۴۴ در مورد پرونده بانوی بیوه ترومپیه-گراویه^۱ برای اولین بار ضرورت رعایت حقوق دفاعی را بدون وجود متنی قانونی در این مورد، اعلام داشت.^۲

کمتر از دو سال بعد، شورای دولتی با صدور رأی آرامو^۳ در تاریخ ۲۶ اکتبر ۱۹۴۵ به‌شکلی صریح به بیان اصل حقوق دفاعی پرداخت^۴. از این تاریخ به بعد شاهد آن هستیم که شورای دولتی در آرای بسیاری بر این اصل و لزوم رعایت آن تأکید ورزیده است (Mourgeon, 1967: 467). برای نمونه می‌توان به رأی شورای دولتی در تاریخ ۲۲ می ۱۹۴۶ در مورد پرونده‌ی مایو^۵، رأی ۴ ژوئیه ۱۹۴۷ در مورد پرونده‌ی دوناً^۶ و رأی اول آوریل ۱۹۵۵ در مورد پرونده میشلیه^۷ اشاره کرد.

در همین راستا و در حدود سه دهه بعد، با گسترش دامنه این اصل در حقوق اداری فرانسه و روشن گشتن تأثیرات قابل توجه این اصل در حمایت از حقوق و منافع افراد، شورای قانون اساسی فرانسه در تصمیم خود در تاریخ ۲ دسامبر ۱۹۷۶ اصل حقوق دفاعی را دارای ارزش قانون اساسی خواند (Zeghib, 1998: 477). در این خصوص و با توجه به اهمیت روزافزون اصل مذکور،

1. Dame veuve Trompier-Gravier

۲. در این قضیه بانوی بیوه ترومپیه-گراویه یک مجوز اداری در اختیار داشت که به وی اجازه فروش جراید را در کیوسکی در بلوار سن دنی پاریس، اعطا می‌کرد؛ اما فرماندار پاریس که در آن زمان فرماندار بین نامیده می‌شد این مجوز را به‌عنوان مجازات وی سلب نمود، چرا که این بانو می‌خواست مبلغی پول را به‌زور از مدیر خود بگیرد. بدین ترتیب بانوی مذکور در مورد این تصمیم فرماندار به شورای دولتی مراجعه کرد. وی عنوان داشت که تصمیم فرمانداری بدون اینکه قبل از صدور تصمیم از وی دعوت به‌عمل آید و به وی فرصتی برای دفاع و بیان اظهارات وی داده شود، گرفته شده است. پس این تصمیم در شرایط غیر قانونی گرفته شده و تقاضای ابطال آن به‌دلیل تجاوز از اختیار را تقدیم نمود.

3. Aramu

۴. در این قضیه آقای آرامو که کمیسر سابق پلیس بود؛ بدون دریافت هیچ‌گونه گرامت و یا کمک هزینه‌ای از شغل خود معلق گردید. همچنین اقداماتی که علیه وی انجام گرفته بودند به‌وی اطلاع داده نشده و در نتیجه وی نتوانسته بود اظهارات خود را در نزد مقام صالح اظهار نماید.

5. Maillou

6. Donnat

7. Michelier

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۴۵

قانونگذار نیز در مواد قانونی بسیاری به لزوم رعایت اصل حقوق دفاعی افراد در برابر تصمیمات زبان‌بار اداری اشاره کرده بود. امروزه در حقوق اداری فرانسه، این امر در نظر گرفته می‌شود که به‌منظور رفع نواقص موجود در روابط میان ادارات عمومی و افراد، رعایت قاطعانه اصل حقوق دفاعی ضروری می‌باشد (Ferrier, 1974: 673).

۳. بررسی ارتباط میان حقوق دفاعی و کرامت انسانی

باید عنوان داشت که هیچ تردیدی باقی نمی‌ماند که در نظام حقوقی فرانسه، اصل دارای ارزش قانون اساسی کرامت انسانی به‌خودی خود دارای یک الزام حقوقی کافی، در داشتن همان دامنه مؤثری می‌باشد که سایر قواعد یا اصول مبتنی بر قانون اساسی دارا می‌باشند. برای تأیید این مطلب رأی دیوان تمیز^۱ فرانسه در تاریخ ۱۷ فوریه ۲۰۱۶ که از سوی شعبه اجتماعی این دیوان صادر شده، قابل ذکر می‌باشد (Cassia, 2016: 91).

هرچند ارائه تعریفی از مفهوم کرامت انسانی مشکل است (Jorion, 1999: 217)، آنچه که هم‌اکنون بدیهی است، این مسأله است که کرامت انسانی نقشی اساسی در پویایی حقوق بشر ایفا می‌نماید. کرامت در حقیقت حمایتی از انسان است که به‌طور هم‌زمان از یک سو به‌عنوان یک پیکره و در عین حال به عنوان یک موضوع و یک شخص، او را دربرمی‌گیرد. بنابراین، در این خصوص برای کاهش موارد نقض کرامت، ناگزیر از الزامی ساختن رعایت آن می‌باشیم (Moutouh, 1999: 166).

در ارتباط با حقوق دفاعی افراد در برابر اداره، با توجه به این حقیقت که یک تصمیم اداری نامطلوب می‌تواند حقوق و منافع اداره‌شوندگان را به عنوان افراد انسانی تهدید کند، چنانچه شخص مورد نظر قادر به دفاع از خود نبوده و تنها به عنوان موجودی تسلیم در برابر اوامر اداره در نظر گرفته شود، این در حقیقت کرامت انسانی اداره‌شوندگان می‌باشد که به‌طور قابل توجهی در معرض خطر قرار گرفته است؛ بنابراین، از این امر این‌گونه نتیجه گرفته می‌شود که اصل کرامت، طبق نظر

---

1. Cour de cassation

پروفسور ماتيو^۱ یکی از اصول ماتریسی^۲ می‌باشد که اصول ارزشمند دیگری همچون اصل حقوق دفاعی از آن منتج می‌گردند.

به‌عبارت دیگر، اصول ماتریسی همچون اصل کرامت به قاضی اساسی اجازه می‌دهند تا بر رعایت اصولی همچون حقوق دفاعی، که در حقیقت بنیادین هستند؛ اما به‌صراحت در متن قانون اساسی مورد تأیید قرار نگرفته‌اند، نظارت نماید. بدین ترتیب قانونگذار نیز با تکیه بر اصل اساسی کرامت و اصل حقوق دفاعی که از آن ناشی می‌شود، با رجوع به قواعدی که یا از اصل کرامت ناشی شده‌اند و یا به‌عنوان تضمینات ضروری رعایت این اصل به‌کار می‌روند، دارای قدرت عمل مهمی می‌گردد (Mathieu, 1995: 211-212 ; Mathieu, 1996: 285).

در حقیقت، طبق نظر برخی نویسندگان فرانسه، اعطای امکان به فردی که منافعی در اثر یک تصمیم اداری نامطلوب در معرض خطر از بین رفتن قرار دارند، از این امر که فرد در برابر اداره خلع سلاح باشد؛ اجتناب کرده و او را قادر به دفاع از خود خواهد ساخت. لازم به‌ذکر است که رعایت حقوق دفاعی، گامی مهم برای حمایت اساسی از حقوق افراد می‌باشد. بنابراین در این بخش است که مبنای اخلاقی حقوق که در ارتباطی نزدیک با حقوق بنیادین یک فرد قرار دارند نیز ظاهر می‌گردد (Braibant et al, 1974: 236). در این قسمت بحث، تأکید دوباره بر این نکته ضروری می‌باشد که مبنای اصلی یک آیین اداری، در واقع نگرانی از تأمین تضمینات لازم در مورد اداره‌شوندگان می‌باشد تا که این تضمینات بتوانند از حقوق و منافع افراد در برابر خودسری‌های مقامات اداری حمایت کنند (Isaac, 1968: 178).

در حقوق اداری ایران، هرچند حقوق دفاعی به‌خوبی به‌عنوان سرآغاز تضمین حقوق ماهوی در نظر گرفته شده‌اند؛ اما نباید از خاطر برد که این حقوق از سوی دیگر، به‌طور تنگاتنگی با کرامت انسانی نیز در هم تنیده شده‌اند. به‌عبارت دیگر، از آنجایی که فرد انسانی کرامت انسانی را در اختیار دارد، حق دارد تا از حقوق دفاعی و همچنین سایر حقوق انسانی و به‌منظور تضمین حقوق ذاتی خود

---

1. Mathieu
2. Principe matriciel

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۴۷

بهره‌مند گردد. در حقیقت، نقش اصلی حقوق دفاعی، دستیابی به تضمین عدالت در طی دادرسی اداری، فرایند اتخاذ تصمیم و هنگام رویارویی فرد با اداره می‌باشد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۲: ۲۰۱).
با در نظر گرفتن ویژگی‌ها و همچنین ماهیت قدرت، بدیهی است که ادارات عمومی همواره در معرض وسوسه خودکامگی و اجتناب از پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری قرار دارند. این نگرانی هنگامی بیشتر افزایش می‌یابد که فرد با ادارات عمومی که تمامی ابزارهای اعمال نیت خود را در اختیار دارند، روبرو می‌گردد. از طرف دیگر، این مسأله حائز اهمیت می‌باشد که شهروندان کمترین امکانی به‌منظور اجبار اداره بر پاسخگویی و نظارت بر آن در اختیار ندارند؛ بدین ترتیب موضوعیت ضرورت حمایت از فرد در برابر اداره نه تنها کاهش نیافته بلکه توجه بیشتری را نیز می‌طلبد (هداوند و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۱)

باید توجه داشت که هنگامی که اداره شونده از حقوق دفاعی خود محروم گشته باشد، این در حقیقت دولت می‌باشد که همواره متعهد به تضمین رعایت حقوق افراد می‌باشد. در هر حال باید بر این نکته تأکید داشت که دولت تعهدی جدی را با بررسی درخواست‌های افراد و همچنین شیوه تعامل با آنان، در طی یک دادرسی اداری برعهده می‌گیرد. به عبارت دیگر، هنگامی که حقوق دفاعی افراد مورد نقض واقع می‌گردند و در نتیجه این امر، حقوق شکلی آنان نادیده گرفته می‌شوند؛ از یک سو، تأمین و تضمین این حقوق از وظایف دولت است و از سوی دیگر، این حقوق تعهدی بر عهده دولت هستند که باید به طور فوری تحقق یابند. آنچه دارای اهمیت بیشتری می‌باشد، این است که این نقش دولت به‌عنوان ضامن اساسی حقوق دفاعی، از ضرورت وجود یک دولت حداکثری ناشی نمی‌گردد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۸۲: ۲۰۸)

لازم به ذکر است که یکی از روابط میان حاکمیت قانون^۱ و حقوق اداره‌شوندگان، نقش مؤثری است که حاکمیت قانون در برقراری تضمینات و محدودیت‌های لازمه بر قدرت‌های ادارات عمومی دارا می‌باشد. بنابراین، شناسایی حقوق دفاعی برای افراد امری است اساسی که یکی از عناصر برجسته مرتبط با رعایت کرامت ذاتی انسان را نیز تشکیل می‌دهد (مرکز مالگیری، ۱۳۸۵: ۹۸-۹۵).^۲

1. État de droit / Rule of law

۲. برای توضیحات بیشتر در مورد حاکمیت قانون (ر.ک: گرجی، ۱۳۸۷: ۱۸۴-۱۰۷).

در نتیجه مقامات اداری موظفند تا به اتخاذ تصمیماتی بپردازند که از نظر ماهیت موجه هستند و حقوق دفاعی افراد را رعایت می‌نمایند. با بررسی عمیق معیارهای عمومی اصل حاکمیت قانون، درمی‌یابیم که اگر این اصل در یک جامعه عینیت یافته باشد، به‌طور حتم از طریق بهبود روابط میان اداره و افراد، قادر خواهد بود تا در تمامی جنبه‌های ایجاد کننده تضمینات رعایت حقوق افراد، تحولی بنیادین و عمیق ایجاد کند (هداوند و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۷-۵۶).

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه اصل کرامت انسانی به‌عنوان یکی از اصول پایه در نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه به رسمیت شناخته شده و رعایت آن منجر به حمایت از حقوق و منافع افراد خواهد گشت، لذا هدف از ضرورت رعایت اصل حقوق دفاعی می‌تواند حفظ کرامت و شخصیت انسانی اداره شوندگان در نظر گرفته شود؛ چرا که اگر افراد در برابر اعمال نیت مقامات اداری چاره‌ای جز پذیرش نداشته و حتی از ابتدایی‌ترین حقوق خود همچون آگاهی از زمان تصمیم‌گیری و چرایی تصمیم نیز محروم باشند، بدیهی است که در این‌گونه موارد کرامت افراد خدشه‌دار می‌شود و دیگر صحبت از رعایت حقوق انسانی محلی از اعراب نخواهد داشت؛ لذا این امر پذیرفته شده که ضرورت رعایت اصل حقوق دفاعی، در حقیقت در دامن اصل کرامت انسانی پرورش یافته است. پس یکی از لوازم افزایش میزان رعایت اصل کرامت را می‌توان در گسترش دامنه‌ی اصل حقوق دفاعی دانست.

با توجه به موارد طرح شده، پیشنهادهای زیر در جهت تقویت حقوق دفاعی افراد در برابر اداره و بر مبنای اهمیت کرامت انسانی آنها در حقوق اداری ایران قابل ذکر می‌باشند:

۱. در وهله نخست باید اصول و قواعدی جامع‌تر که در صورت امکان تمامی حوزه‌ها را در بر بگیرد، درخصوص حمایت از حقوق و منافع شهروندان در برابر اقدامات مقامات اداری ایجاد گردد. در کشور فرانسه این امر تا حد بسیار زیادی در حقوق اداری این کشور و به‌واسطه قوانین عامی که در اواخر دهه هفتاد میلادی، ابتدای قرن بیست و یکم و به‌خصوص چند سال اخیر تصویب گشته‌اند، تحقق یافته است. در نظام حقوق اداری ایران نیز هرچند از سالیانی دور در قوانین و مقررات متعددی شاهد آن هستیم که در زمینه رعایت اصل حقوق دفاعی و لوازم آن موادی تصویب گشته‌اند؛ اما

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۴۹

فقدان یک الزام عام و واحد، زمینه‌ساز تشتت در اعمال این موارد حمایتی گشته است و به این ترتیب شهروندان در اعمال این اصل با اعمال سلیقه‌های مقامات اداری روبرو می‌گردند. شایسته است تا با ایجاد یک قانون عام اداری، موجبات رعایت اصل حقوق دفاعی در تمامی زمینه‌ها فراهم شود و شهروندان در راستای تصمیمات مقامات اداری متعارض با حقوق خود، دچار زیان‌های کمتری گردند. این امر محقق نمی‌گردد مگر با توجهی ویژه به اهمیت رعایت کرامت انسانی شهروندان و تأثیری که یکی بر دیگری می‌گذارد.

۲. در مرحله بعد، بایستی چه با بهره‌گیری از اصل سلسله مراتب اداری و چه توسط مراجع مربوطه اداری، بر رعایت اصول مربوط به حقوق دفاعی افراد نظارت کافی و شایسته به عمل آید. این نظارت باید به شکلی ویژه که به شکلی روز افزون هم شاهد اعمال آن هستیم، توسط دیوان عدالت اداری و به‌عنوان مرجع نهایی رسیدگی به شکایات افراد علیه اداره صورت پذیرد. نباید فراموش نمود که در حقیقت، یکی از اصول حمایتی که به‌طور خاص به‌حمایت از حقوق شهروندان در دادرسی‌های اداری و فرایند اتخاذ تصمیمات اداری می‌پردازد، اصل حقوق دفاعی می‌باشد که روز به‌روز بر دامنه آن نیز افزوده می‌شود.

۳. برای اینکه بتوان از حقوق دفاعی افراد به بهترین شکل در برابر مقامات اداری (که اغلب از اختیارات زیادی نیز برخوردارند)، حمایت نمود؛ ضروری است تا موارد الزام اداره به رعایت این حقوق به‌صراحت و بدون هرگونه ابهام بیان شوند. از طرف دیگر، این مسأله هم حائز اهمیت می‌باشد که مواردی که قرار است از رعایت این اصل مستثنی گردند نیز به‌روشنی در متن قوانین و مقررات مربوطه ذکر شوند تا راه را بر خودسری‌های اداره و تفاسیری که مانع حمایت از حقوق شهروندان می‌گردد، ببندند.

در حقوق اداری فرانسه نیز اگر در ابتدای قرن بیستم، مقامات اداری در صورت عدم تصریح قانون ملزم به اعلام دلایل تصمیمات خود نبودند، امروزه اصل لزوم اعلام دلایل به‌صورت قابل توجهی در بسیاری از حوزه‌های تصمیم‌گیری اداری راه یافته و موارد استثنای بر اصل محدود گشته‌اند.

۴. در ابتدای شکل‌گیری حقوق اداری در ایران، هرچند برخی مواد قانونی بر رعایت لوازم اصل حقوق دفاعی تأکید ورزیده بودند؛ اما در هر صورت باید عنوان داشت که عدم تشکیل شورای دولتی در تمامی دوره‌های پیش از شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران، مانع شکل‌گیری رویه لازم در مورد لزوم رعایت این اصل گردیده بود. اکنون و با شکل‌گیری دیوان عدالت اداری از ابتدای دهه شصت، امروزه قریب به سه دهه از رأی تاریخی دیوان مبنی بر لزوم مستند و مستدل بودن تصمیمات هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری می‌گذرد. با این وجود، بدیهی است که باید آرای بیشتری از سوی قضات دیوان عدالت اداری و در خصوص رعایت اصول مذکور صادر گردند تا رویه‌ای آن‌چنان قوی شکل گیرد که باعث شود از این به بعد و به‌شکلی فزاینده شاهد اعمال این اصل و رعایت حقوق شهروندان در مراجع اداری باشیم.

این امر حاصل نمی‌گردد مگر با توجه ویژه‌تر قضات دیوان به درنظرگرفتن اهمیت رعایت کرامت انسانی افراد و با توجه به نگاه ویژه قانون اساسی به این امر و همچنین ظرفیت غیر قابل انکاری که در این اصول مشاهده می‌گردد و در برهه‌های مختلف تاریخی از سوی نگارندگان قانون اساسی نیز مورد توجه خاصی قرار گرفته است.

فهرست منابع

الف. فارسی:

۱. بابایی مهر، علی (۱۳۹۳)؛ حقوق اداری ۲، جلد اول، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
۲. بهشتی سیدمحمد و محمدجواد باهنر (۱۳۸۵)؛ فلسفه اسلامی، قم: دارالتفسیر.
۳. حبیب‌زاده، توکل و علی‌اصغر فرج پور اصل مرندی (۱۳۹۵)؛ «کرامت انسانی و ابتدای حقوق بشری و شهروندی مندرج در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر آن»، مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۶، شماره ۱، صص ۱۳۷-۱۱۵.
۴. حبیب‌زاده، محمدجعفر و اسماعیل رحیمی‌نژاد (۱۳۹۵)؛ «کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۱، شماره ۴ (پیاپی ۵۴)، صص ۸۲-۵۲.
۵. رستمی، ولی و احمد رنجبر (۱۳۹۳)، «عدالت اداری: چارچوب مفهومی و سازوکارهای نهادی»، دانش حقوق عمومی، سال سوم، شماره ۷، ۱۳۶-۱۱۵.

- مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۵۱
۶. رضایی‌زاده، محمدجواد و فرامرزی عطریان (۱۳۹۳): «اصل الزام به ارائه‌ی دلایل تصمیمات اداری در پرتو مفهوم اداره‌ی خوب: مطالعه‌ی تطبیقی نظام حقوقی ایران و اتحادیه‌ی اروپا»، فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال سوم، شماره ۱۰.
۷. رضایی‌زاده، محمدجواد و ابوالفضل درویشوند (۱۳۹۳): «تأملی بر برخی از بایسته‌های تصمیم‌گیری اداری شخصی در پرتو آرای شعب دیوان عدالت اداری»، فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال سوم، شماره ۸.
۸. زولر، الیزابت (۱۳۸۹): درآمدی بر حقوق عمومی، ترجمه سید مجتبی واعظی، چاپ اول، تهران: جاودانه.
۹. شمس، عبدالله (۱۳۸۱): «اصل تناظر»، تحقیقات حقوقی، شماره ۳۵ و ۳۶، صص ۸۶-۵۹.
۱۰. صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۶۴): ج ۱، چاپ اول، تهران: مجلس شورای اسلامی.
۱۱. قاری سیدفاطمی، محمد (۱۳۸۲): حقوق بشر در جهان معاصر، ج ۱، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۲. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶): «عدالت و حقوق بشر»، مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۳۷، شماره ۳.
۱۳. کمیته علمی همایش (۱۳۸۶): اصول و مبانی کرامت انسان «همایش امام خمینی و قلمرو دین»، تهران: نشر عروج.
۱۴. گرچی، علی اکبر (۱۳۸۷): «حاکمیت قانون در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران: امکان سنجی یک نظریه»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۸، صص ۱۸۴-۱۰۷.
۱۵. گلدوزیان، ایرج (۱۳۷۱): «حق دفاع در مراجع قضایی»، حقوق، شماره ۳.
۱۶. مرکز مالگیری، احمد (۱۳۸۵): حاکمیت قانون مفاهیم، مبانی و برداشت‌ها، چاپ اول، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۱۷. مهرپور، حسین (۱۳۸۵): «کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و پیامدهای آن»، حقوق عمومی، شماره ۱، صص ۳۲-۲۸.
۱۸. مؤذن‌زادگان، حسن‌علی (۱۳۷۷): «حقوق دادخواهی و دفاع در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۹، صص ۱۴۸-۱۳۱.
۱۹. هاشمی، محمد (۱۳۸۲): حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول، چاپ پنجم، تهران: میزان.
۲۰. هداوند، مهدی و همکاران (۱۳۸۹): آیین‌های تصمیم‌گیری در حقوق اداری، چاپ اول، تهران: خرسندی.
۲۱. هداوند، مهدی و مسلم آقایی طوق (۱۳۸۹): دادگاه‌های اختصاصی اداری در پرتو اصول و آیین‌های دادرسی منصفانه، چاپ اول، تهران: خرسندی.

ب. فرانسوی:

1. Bonnefous, Edouard., (1958); *La réforme administrative*, Paris, P.U.F.
2. Braibant, Guy., QUESTIAUX N., WIENER C., (1974); *Le contrôle de l'administration et la protection des citoyens*, Paris, éd. Cujas.
3. Cassia, Paul, (2016); *Dignité(s), une notion juridique insaisissable?*, 1e éd, Paris, Dalloz.
4. Cornavin, T., (1985); P.U.F., coll. «Droits». n° 2.
5. de Villiers, Michel ; Le Divellec, Armel, (2013); *Dictionnaire du droit Théorie des droits de l'homme et progrès de la biologie constitutionnel*, 9e éd, Paris, Sirey.
6. Ferrier, Jean-Paul., (1974); «La participation des administrés aux décisions de l'administration», *R.D.P.*
7. Grewe, Constance ; Ruiz Fabri, Hélène, (1995); *Droits constitutionnels européens*, Paris, P.U.F.
8. Isaac, Guy, (1968); *La procédure administrative non contentieuse*, Paris, L.G.D.J.
9. Jorion, Benoît, (1999); «La dignité de la personne humaine ou la difficile insertion d'une règle morale dans le droit positif», *R.D.P.*
10. Mathieu, Bertrand, (1995); «La supra-constitutionnalité existe-t-elle? Réflexions sur un mythe et quelques réalités», *Petites affiches*.
11. Mathieu, Bertrand, (1995); «Pour une reconnaissance de «principes matriciels » en matière de protection constitutionnelle des droits de l'homme », *Dalloz, Chron.*
12. Mathieu, Bertrand, (1996); «*La dignité de la personne humaine : quel droit ? quel titulaire?*», *Dalloz*.
13. Mourgeon, Jacques, (1967); *La répression administrative*, Paris, L.G.D.J.
14. Moutouh, Hugues, (1999); «La dignité de l'homme en droit», *R.D.P.*
15. Rials, Stéphane, (1986); «Supraconstitutionnalité et systématisme du droit», *A.P.D.*, t. 31.
16. Rivero, Jean, (1986); «La participation directe du citoyen à la vie politique et administrative», in *travaux des XIIes Journées d'études*

مقاله ۲. بررسی ارتباط رعایت حقوق دفاعی و کرامت انسانی افراد در حقوق اداری ایران و فرانسه ۵۳

juridiques Jean Dabin, sous la direction de Francis Delpérée, Bruylant, Bruxelles.

17. Saint-James, Virginie, (1997); «Réflexions sur la dignité de l'être humain en tant que concept juridique du droit français», *Dalloz*.
18. Wiener, Celine, (1975); *Vers une codification de la procédure administrative*, Paris, P.U.F.
19. Zeghib, Hocine, (1998); « Principe du contradictoire et procédure administrative non contentieuse », *R.D.P.*

پروژه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی